

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A.D. XENOPOL” IAȘI

TEZA DE DOCTORAT

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A.D. XENOPOL” IAȘI

COMUNITATEA ITALIANĂ DIN BUCUREȘTI ÎN TIMPUL
LUI CAROL I (1866-1914)

REZUMAT

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC

DR. DUMITRU IVĂNESCU

DR. MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU C.S.I

DOCTORAND
PROF. ANA LAURA BULIGĂ

IAȘI
2016

CUPRINS

INTRODUCERE ȘI REPERE ISTORIOGRAFICE.....	4
--	----------

CAPITOLUL I

SCURT ISTORIC AL FENOMENULUI MIGRATOR ITALIAN ÎN ROMÂNIA SECOLELOR XIX-XX.....	20
---	-----------

I.1. Cauze, efecte și direcții ale emigrației italiene.

I.1.a. Caracteristici și tendințe ale mării migrații italiene: tranziția de la temporar la permanent.....	21
I.1.b. Cauze și efecte ale valurilor emigrației italiene în secolele XIX- XX.....	29
I.1.c. Emigrația italienilor: destine europene și transatlantice.....	36
I.1.d. Direcțiile și proporțiile fluxului migrator italian în spațiul românesc.....	41

I.2. Impactul coloniilor italiene în societatea românească.

I.2.a. Crearea coloniilor, o consecință a stabilirii italienilor în România.....	45
I.2.b. Colonia italienilor din București, model de stabilitate.....	55

CAPITOLUL AL II-LEA

EVOLUȚIA JURIDICĂ ȘI POLITICĂ A RELAȚIILOR ROMÂNNO-ITALIENE ÎN SECOLELE XIX-XX	69
---	-----------

II.1. Aspecte juridice ale relațiilor româno-italiene

II.1.a. Condiția juridică a străinilor din România reflectată în date statistice.....	70
II.1.b. Statutul juridic al străinilor în legile românești.....	76
II.1.c. Legislația italiană: asistența și protecția emigranților.....	88

II.2. Aspecte politice ale relațiilor româno-italiene.

II.2.a. Interferențe politice româno-italiene în secolul al XIX-lea	95
---	----

II.2.b. Raporturi politico-diplomatice la nivel de Consulate și Case Regale ale României și Italiai.....	119
---	-----

CAPITOLUL AL III-LEA

IMPACTUL COMUNITĂȚII ITALIENE ÎN EVOLUȚIA SOCIALĂ ȘI ECONOMICĂ A ROMÂNIEI.....	139
---	------------

III.1. Prezențe italiene în peisajul social bucureștean.

III.1.a. Tradiții și obiceiuri ale comunității italiene din București în secolul al XIX- lea.....	141
III.1.b. Biserica, izvor de spiritualitate și integrare a italienilor din București.....	149
III.1.c. Societățile italiene: de la societățile culturale la cele de binefacere	
1. Societățile culturale italiene din București: Societatea “Dante Alighieri” și Cercul Italian (Circolo Italiano).	158
2. Societățile italiene de ajutor reciproc din România: Societatea de Ajutor Reciproc (Societă Operaie di Mutuo Socorso e di Benificenza), Societatea Italiană din strada Luigi Cazzavillan și Societatea de binefacere Umberto-Margherita (Societă di beneficenza Umberto- Margherita).....	167
III.1.d. Rolul presei româno-italiene în circulația ideilor și formarea conștiinței naționale.....	173

III.2. Contribuții italiene în viața economică a României.

III.2.a. Micii comercianți și meșteșugari italieni din spațiul românesc.....	184
III.2.b. Ocupații industriale și financiare ale italienilor în Capitala României moderne.....	194

CAPITOLUL AL IV-lea.

DIMENSIUNEA CULTURALĂ A INFLUENȚEI COMUNITĂȚII ITALIENE ÎN ROMÂNIA MODERNĂ.....	213
--	------------

IV.1. Educație și cultură prin valori comune italo-române la cumpăna secolelor XIX- XX.

IV.1.a. Studiile bursierilor români, expresie a preocupărilor culturale româno-italiene.....	214
IV.1.b.Învățământul italian organizat la nivel de pensioane și școli publice.....	219
IV.1.c. Școlile parohiale catolice italiene din București.....	229

IV.2. Prezențe culturale italiene: teatrul, opera și spectacolele de divertisment, baze ale rafinamentului modernist.

IV.2.a.Afinități culturale reflectate în studiile literare italo-române.....	232
IV.2.b.Teatrul, scena marilor reprezentații în urbea bucureșteană a secolului al XIX-lea.....	237
IV.2.c. Mirajul operei italiene pe scena românească.....	251
IV.2.d. Forme de divertisment bucureștene în secolul al XIX-lea.....	261

IV.3. Manifestări italiene în arta românească.

IV.3.a. Marii arhitecți italieni ai „ <i>Micului Paris</i> ”.....	268
IV.3.b. Sculptura și pictura, expresii ale influențelor culturii italiene.....	277

CONCLUZII.....	285
-----------------------	------------

BIBLIOGRAFIE.....	293
--------------------------	------------

ANEXE.....	325
-------------------	------------

Cuvinte cheie: *fenomen migrator, minoritatea italiană, emigrație sezonieră, statutul juridic al străinilor și autohtonilor, colonii stabile, relații bilaterale româno-italiene.*

Redescoperirea istoricului comunității italienilor din București în perioada domniei lui Carol I a reprezentat obiectivul unui demers științific care a implicat o amplă cercetare a surselor istorice, atât a lucrărilor contemporane, cât și a studiilor care au devenit din ce în ce în ce mai numeroase în ultimele decenii. Lucrarea și-a propus să reflecte caracteristicile acestei comunități cu precădere în București, fără a eluda informații referitoare la contribuțiile acestora în alte regiuni ale României moderne. În acest sens, lucrarea *Comunitatea italienilor din București, în timpul domniei lui Carol I (1866-1918)* și-a propus să ofere o viziune mai amplă despre această comunitate care, deși nu a fost numeroasă, a reușit să-și pună amprenta în construirea „Micului Paris” dâmbovițean. Teza a fost structurată pe patru capitole în încercarea de a surprinde cât mai global evoluția raporturilor româno-italiene. Inițierea studiului comunității italiene din București s-a realizat prin capitolul denumit *Scurt istoric al fenomenului migrator italian în România secolelor XIX-XX*, fiind dedicat urmării caracteristicilor emigrației italiene și constituirii coloniilor fixe. Dezvăluirea numeroaselor urme lăsate de italieni în mai toate marile regiuni ale teritoriului românesc a presupus înțelegerea unor aspecte legate de motivațiile emigrației, precum și a formelor de exprimare ale acesteia pe toate planurile, de la cel economic și social, la cel politic și cultural. Procesul de formare a comunității italiene în România modernă a avut un mare impact asupra zonelor de imigrare, îndeosebi în bazinele urbane, din Bucureștiul asemuit din ce în ce mai mult cu un oraș occidental până la vechea capitală moldavă Iași, la porturile dunărene și maritime Turnu Severin, Galați, Brăila, Tulcea și Sulina, fiind prezente semnificative și în regiunile agricultorilor sau ale pietrarilor de la Greci, Cataloi, Iacobdeal. Deși reduse sau parțiale, referiri la exponenții comunității italiene din București se fac încă din anii 1821-1865, când au fost atestate prezențe sporadice, iar în capitală s-a format o consistentă comunitate de friulani, mulți din zona Forgaria Spilimbergo după 1865.¹

Cu toate că România acelei epoci oferea italienilor un trai mai bun, emigrația italienilor a avut o conotație mai mult temporară decât permanentă, ceea ce însemna că începea primăvara și se finaliza spre sfârșitul toamnei sau începutul iernii, putând vorbi despre o emigrație permanentă

¹ Renzo Francesconi; Paolo Tomasella, *Emigranti friulani in Romania dal 1860 ad oggi*, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, 1965, pp. 33 – 39.

abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În ceea ce privește regiunile emigrației italiene care s-a direcționat spre România, se cunoaște că marea lor majoritate proveneau din regiunile nordice ale peninsulei, cu precădere din Friuli-Veneția Giulia și Veneto.

Cel de-al doilea aspect al lucrării a urmărit surprinderea *Evoluției juridice și politice a relațiilor româno-italiene în secolele XIX-XX*, ceea ce a permis înțelegerea condiției juridice a străinilor în România, dar și a formelor de asistență practicate de statul italian pentru protecția emigranților săi. Autoritățile italiene aveau să creeze instituții speciale pentru a oferi asistență emigranților, așa numitele Secretariate și Comisariate Generale ale Emigrației, iar în țările în care se stabileau, emigranții primeau informații și asistența emigranților prin intermediul Legațiilor și Consulatelor. Pentru a cunoaște situația italienilor din afara Italiei au fost întreprinse variate inspecții, iar printre acestea se înscria și cea efectuată de inspectorul Di Palma în România. Raportul întocmit în 1912 avea să concluzioneze că emigrația temporară din țara noastră se dovedea a fi oscilantă, iar dacă în anii de prosperitate ajungea la 5.500 - 6.000 de persoane, în anii de criză proporția se diminuea foarte mult. În spațiul românesc, autoritățile reglementau intrările și ieșirile pe baza documentelor oficiale care constau în pașapoarte și bilete de liberă petrecere. Pentru a asigura protecția supușilor săi din România, statul italian a realizat în anul 1910, un ghid informativ care conținea informații despre oportunitățile de călătorie și actele necesare intrării pe teritoriul statului român, informând totodată despre necesitatea colaborării cu autoritățile consulare italiene pentru obținerea permiselor de ședere. Cât despre o legislație menită să soluționeze situația emigranților, se înfăptuia abia în 1888, prin Legea asupra emigrației, fiind urmată de o mult mai amplă lege a emigrației italiene în 31 ianuarie 1901. Cauzele care aduceau emigranții pe teritoriile românești erau preponderent economice, dar nu erau de neglijat nici cauzele politice, mai ales în tumultuosul „secol al naționalităților“ care angrenase atât Italia cât și România în lupta pentru crearea statelor naționale. Ideile revoluționarilor Giuseppe Mazzini și Giuseppe Garibaldi au influențat conturarea unor obiective naționale și sociale care aveau să fie însușite de noile generații de politicieni ai Europei, iar în cazul României, generația pașoptistă care statornicise ample legături cu Italia, avea să stabilească și să îndeplinească cele două mari țeluri, Unirea și Independența.

Ambele state se aflau sub semnul redescoperirii filonului național, fiind unite de aceleași idealuri și alianțe la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor. În ceea ce privește raporturile politico-diplomatice stabilite la nivel de Consulate și Case Regale ale

României și Italiei, aveau să se oficializeze odată cu câștigarea independenței, prin deschiderea Legațiilor celor două state. Titular al oficiului consular de la Roma devenea P.P.Carp, numit la 27 Aprilie 1873, iar după ce Italia recunoștea independența la 24 noiembrie /6 decembrie 1879, se constituia la București reprezentanța diplomatică peninsulară prin numirea ca ministru plenipotențiar a contelui Giuseppe Tornielli Brusati di Vergano. România semna aderarea la Tripla Alianță în 1882, iar aderarea Italiei la tratatul austro-român, precum și reînnoirile repetate nu au făcut altceva decât să aducă cele două țări sub semnul acelorași obiective și atitudinea celor două state avea să fie identică la izbucnirea Primului Război Mondial.

Cel de-al treilea aspect al lucrării a încercat să pună în valoare două dimensiuni ale contribuției italienilor în România, cea socială și cea economică. Deși italienii care emigraseră în România își aveau originea în diverse regiuni ale Italiei, membrii acestei comunități s-au impus prin valori proprii izvorâte dintr-un fond comun de tradiții, de la cele mai comune precum vestimentația, arta culinară, până la cele religioase și culturale, ceea ce a avut ca finalitate integrarea în societatea românească care se dovedea tolerantă față de străini, fără ca aceasta să însemne pierderea identității. Elementele care au reușit să coaguleze coloniile italiene, fie ele de tipologie rurală sau urbană, au fost familia, biserica, societățile de ajutor reciproc și cluburile italiene. Religia romano-catolică a italienilor reunea familia în jurul tuturor marilor evenimente ale Bisericii, îndeosebi cu ocazia Crăciunului și a Paștelui.

În prima jumătate a secolului al XIX -lea, italienii frecventau capela episcopală numită „Parohia Sfânta Ana”, pentru ca din 1884 să participe la serviciile Bisericii catolice, ceea ce nu a anihilat eforturile comunității de a construi o biserică italiană ce avea să se concretizeze la finalizarea Primului Război Mondial. Un rol important în desfășurarea serviciilor religioase, l-a avut preotul Antonio Mantica, care pe lângă asistența spirituală a credincioșilor italieni, se ocupa și de instrucția religioasă a elevilor de la Școala Italiană. Reunirea membrilor comunității, cu ocazia unor evenimente importante legate de eliberarea Italiei, sărbătorirea familiei regale, se împleteau cu cele ale balurilor filantropice, iar elementul comun era promovarea solidarității între membrii coloniei italiene din România. În acest sens, au fost create mai multe societăți cu profil cultural precum Clubul Italian deschis în anul 1901, pentru ca din 1902, Adunarea Generală a Clubului Italian din București să decidă organizarea unui Comitet local al Societății “Dante Alighieri” care avea sediul central la Roma. Obiectivul acestor societăți era situarea în afara politicii, iar scopul major era de a conserva și de a răspândi limba și cultura italiană în

afara Regatului italian, cu atât mai mult, cu cât pe lângă italieni și cei care aparțineau altor naționalități puteau face parte din aceste societăți. Solidaritatea membrilor comunității avea să sporească prin crearea Societăților de Ajutor Reciproc (Società Operaie di Mutuo Socorso e di Benificenza), Societatea Italiană din strada Luigi Cazzavillan și Societatea de binefacere Umberto-Margherita (Società di beneficenza Umberto-Margherita), iar printre inițiatorii majorității acestor societăți s-a aflat cea mai puternică personalitate a italienilor, Luigi Cazzavillan, cunoscut românilor mai mult ca fondator al cotidianului *Universul*.

Mult mai puțin cunoscut a fost rolul presei româno-italiene în formarea conștiinței naționale a românilor care erau implicați în construirea unei identități naționale, cu atât mai mult cu cât au fost editate periodice bilingve în mai multe centre urbane ale României. În condițiile angajării în lupta pentru unitate, un rol important în familiarizarea opiniei publice din cele două țări cu problemele specifice celor două state, l-au avut publiciștii italieni din București care nu au fost puțini la număr. Aveau să se remarce jurnaliști precum Luigi Cazzavillan, Mario Pietro Cugino, Marc Antonio Canini, Luigi Ademollo, Enrico Croce, Roberto Fava care au înființat ziare ale căror rubrici tratau subiecte arzătoare referitoare la destinele politice ale țărilor care luptau pentru statalitate. Cealaltă dimensiune a participării italienilor în viața de zi cu zi a Capitalei a fost mult mai vizibilă, deoarece a implicat aspecte economice la care a contribuit o masă din ce în ce mai mare de comercianți și meșteșugari. În spațiul economic românesc activitatea predominantă a italienilor era cea a construcțiilor, dar treptat își făceau loc ocupațiile industriale și financiare, contribuind la efortul general al construcției României moderne. Inginerii și arhitecții italieni și-au pus amprenta în desăvârșirea lucrărilor de sistematizare a străzilor și regularizării cursului Dâmboviței, în edificarea construcțiilor publice și private, au înălțat instituțiile statului și s-au implicat în vastele operațiuni de construire a unei infrastructuri demne de a situa Capitala printre capitalele moderne ale Europei.

Cel de-al patrulea aspect al acestei lucrări s-a axat pe *Dimensiunea culturală a influenței comunității italiene în România modernă*, ceea ce a presupus redescoperirea valorilor culturale italiene exprimate în societatea românească prin educație, dar și prin manifestările artistice ale teatrelor și operei, precum și al artelor vizuale. Bine organizată, comunitatea de italieni din București a funcționat la nivel educațional prin învățământul confesional, particular și public, iar limba italiană era predată în liceele bucureștene de iluștri profesori ca Gian Luigi Frollo, Luigi Cazzavillan și Ramiro Ortiz. Eforturile lui Luigi Cazzavillan (1852-1902) au redimensionat

învățămintul italian, organizând pentru conaționalii săi Școala „Regina Margherita” a cărei festivitate de inaugurare s-a desfășurat în 24 noiembrie 1901. Școala Italiană era vizitată de toate marile personalități italiene care treceau prin București, așa cum au procedat renumitul actor Ermete Novelli, apreciatul conte Angelo de Gubernatis, ziaristul și scriitorul italian Luigi Barzini. În Italia a existat de asemenea, un interes crescând pentru „sora latină” de la Dunăre reflectat în studiile, articolele de presă și opera unui număr mare de filoromâni precum Tullio Massarani, Aleardo Aleardi, Giovanni Prati, Adolfo Tossani, contele Angelo de Gubernatis și mai ales, Giovenale Vegezzi Ruscalla, numit și „decanul filoromânilor” prin grija purtată mediului universitar românesc de la Torino. Nu puține au fost turneele care reuneau celebrii actori italieni pe scena bucureșteană, remarcându-se Adelaida Ristori, Ernesto Rossi, Ermete Novelli și Tommaso Salvini, iar trupele de operă italiană aduceau un public numeros în fața emeriților artiști Ponti dell 'Armi, Patierno, Milesi, Sparapani, Bertollazzi.² Printre numeroșii profesori care aveau să influențeze evoluția Conservatoarelor de la București și Iași se numărau și italienii Ercole Carini, Ernesto Narice, Enrico Croce, Alfonso Castaldi, Egizio Massini. Un alt aspect legat de contribuția italiană în viața culturală este ilustrat prin artă, în formele sale cele mai materiale, de la arhitectură și sculptură, până la pictură. Numeroase construcții bucureștene poartă amprenta semnăturilor arhitecților italieni Domenico Rupolo, Vittorio Guerino, Alberto da Condolo Adorngano, Nardin Peresson, Mario Stoppa și mult mai faimosul Giulio Magni a cărui prezență creatoare s-a întins pe două decenii în spațiul românesc. Activitatea intensă din construcții nu ar fi fost posibilă fără implicarea numeroaselor firme de antreprenoriat italiene precum cea deținută de frații Axerio sau Vignali & Gambara care se ocupau de asigurarea muncitorilor specializați, aduși în marea lor majoritate din Italia. Clădirile înălțate în spațiul public și privat au beneficiat de aportul a numeroși artiști italieni care au contribuit la decorul bisericilor, al instituțiilor publice și construcțiilor regale de la Cotroceni, Palatul Regal de pe Calea Victoriei, Palatul Cotroceni și îndeosebi, Palatul Peleş unde majoritatea lucrărilor din marmură au fost făcute de sculptorul Raffaello Romanelli din Florența. Casa Regală se aproviziona pentru achiziționarea obiectelor de decor, a serviciilor de masă din aur, argint sau argint aurit și de la numeroase magazine de antichități, printre acestea aflându-se și „Giuseppe Salvadori Antichità” din Florența. De asemenea, meritoriu este faptul că una dintre cele mai valoroase colecții ai maștrilor picturii universale, Tizian, Tintoretto, Carpaccio, Rafael Sanzio și

² Ulysse de Marsillac, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane București, 1999, p. 143.

Correggio, se regăsește în patrimoniul românesc prin îngrijirea și strădania regelui Carol. S-au înregistrat numeroase situații când artiștii italieni au tranzitat pe teritoriul României, iar prin activitatea lor au contribuit la dezvoltarea artelor frumoase. Din galeria celor mai renumiți sculptori italieni care au creat capodopere pentru România s-au individualizat Ettore Ferrari, Ettore Cadorini și Raffaello Romanelli, cel care avea să se afirme și ca pictor, deoarece era unul dintre artiștii care primea numeroase tablouri la comandă, chiar de suveranii României. Printre pictorii de origine italiană, născuți pe teritoriul României s-au remarcat Artachino Constantin, Artur Verona Garguromin și nepotul său Paul Verona care s-au format la Școala de Belle Arte și s-au desăvârșit ca artiști prin bursele obținute la Veneția și Milano. Nenumăratele contribuții aduse de comunitățile de italieni în toate domeniile de activitate, de la palierul social economic la cel politic și cultural, au reprezentat pârgurile acestui demers al cărui scop a fost o cât mai mare familiarizare cu faptele fraților noștri latini într-un trecut nu prea îndepărtat.

Încercarea de a asigura o informare cât mai amplă asupra evoluției comunității italiene în spațiul bucureștean, pe perioada domniei lui Carol I (1866-1914), a presupus abordarea surselor utilizate într-o manieră cât mai apropiată de realitatea istorică. Cercetarea cauzelor și direcțiilor emigrației italiene, a locurilor de stabilire și de formare a coloniilor de italieni din România, a intensei implicări a acestora în activitățile social-economice și culturale, lasă deschise noi modalități de a face cunoscută o minoritate atât de apropiată și totuși, atât de puțin cunoscută.

În realizarea acestei teze am apelat la lucrări generale care au tratat prezențele italiene în spațiul românesc și legăturile românilor cu Italia, dar o atenție mai mare am acordat studiilor din ce în ce mai numeroase dedicate contribuției italienilor la edificarea unei României moderne. Concepută ca o sinteză a vieții comunității italiene din București de-a lungul secolelor XIX-XX, teza a urmărit să recreeze atmosfera acelor timpuri și să aducă Italia mai aproape de România. Cercetările privind această tematică rămân deschise unor noi interpretări, fie prin nuanțarea unor aspecte din viața comunității în diverse regiuni geografice, a unor localități din spațiul românesc, fie prin focalizarea pe problematica identitară prin care coloniile de italieni au contribuit alături de români, la istoria scrisă în comun pe teritoriul României.